

ІНШЕ

УДК 347.211

Романова І. В.

ЯВИЩЕ ПЛАГІАТУ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню історії плагіату та його сучасним проявам. У ній зроблено спробу з'ясувати особливості суспільного сприйняття цього явища в різні історичні періоди, проаналізувати причини трансформацій цих поглядів. Складність сучасного плагіату створює основу для подальших розвідок.

Статья посвящена исследованию истории плагиата и его современным проявлениям. В ней сделано попытку определить особенности общественного восприятия этого явления в разные исторические периоды, проанализировать причины трансформаций этих взглядов. Сложность современного плагиата создает основу для дальнейших исследований.

This article devotes to research of plagiarism history and its contemporary phenomena. The attempt has been made in this article to define the peculiarities of social perception of this phenomena in the different historical periods, to analyse causes of transformation of this views. Complication of contemporary plagiarism creates the foundation for the further researches.

Постановка проблеми. Відомо, що кожна держава зацікавлена в реалізації прав своїх громадян, зокрема прав осіб, чиї інтелектуальні зусилля спрямовані на формування творів літератури, науки та мистецтва. Проте сьогодні найпоширенішою формою порушення у сфері авторського права є плагіат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою спільнотою створено підґрунтя для вивчення цього явища. Проте більшість розвідок присвячені дослідженню окремих аспектів плагіату. Так, стаття І. Краузе розглядає цю проблему в Інтернет-ЗМІ [6]; І. Порало — у контексті права, економіки та освіти [8]; О. Штефан окреслює загальні підходи до поняття, ознак плагіату та відповідальності за порушення немайнових прав творця [15]. Однак ці розвідки не вичерпують всіх аспектів перспективних досліджень. А тому *мета* нашої статті — з'ясування особливостей рецепції недобросовісного запозичення творів в різні історичні періоди. Реалізація мети передбачає розв'язання таких *завдань*: проаналізувати ставлення соціуму до привласнення чужих творів від доби античності до наших днів; показати багатовимірність сучасного плагіату; розкрити механізм правового регулювання проблеми плагіату на нинішньому етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове осмислення плагіату не може зводитися до загальних фраз, на зразок, що це негативний прояв, який потребує суспільного осуду та правової оцінки. Очевидно, справу маємо зі складним, історично сформованим явищем.

Слово «плагіат» походить від латинського «plagio» — краду — і в римському праві означало продаж у рабство вільної людини, відповідно за що передбачалося бичування (ad plagas). Розширення семантики цієї лексеми відбулося набагато пізніше, а саме в XVII ст., коли за нею закріпилося універсальне на той час розуміння — літературна крадіжка. І хоча явище недобросовісного запозичення чужого твору чи його частини було поширеним за доби античності, утім, некоректно говорити про виникнення плагіату в означений період. Адже, як відомо, інститут авторського права оформився набагато пізніше. Проте перші спроби «запозичити» чужі твори справді з'являються за доби античності. Так, давньоримський

письменник Амвросій Феодосій Макробій, який народився близько 400 р. до н. е., у шостій книзі своїх «Сатурналій» згадує про подібну практику з боку римського поета Публія Вергілія Марона. Деякі вірші останнього були «запозичені» в інших давньоримських митців — у Лукреція та Еннія [12, с. 58]. На звинувачення Макробія Вергілій відповів, що він «лише винайшов кілька перлин у гною Лукреція та Еннія» [12, с. 58]. На думку укладачів енциклопедичного словника Ф. Брокгауза та І. Єфрона, «особливо вільно користувалися працями попередників історики та географи (Геродот, Діодор Сицилійський, Плутарх)» [16, с. 796]. Аналізуючи непоодинокі згадки про недобросовісне запозичення тих часів, виходимо на загальний рівень розуміння окресленої проблеми: чому витoki плагіату співвідносимо з європейською культурною традицією, а саме з античною? Як зазначає В. Халізов, «у фольклорі та історично ранній писемності... авторство було переважно колективним, а його «індивідуальний компонент» залишався, як правило, анонімним... Але вже в античному мистецтві заявило про себе індивідуально-авторське начало...» [13, сс. 61–62]. Автор почав переважувати над авторитетом, тобто роль творця в античному світі зростає. І хоча переважна більшість людей того часу не були неукми (пригадаймо практику пайдей в давніх греків, які вивчали «сім вільних мистецтв»), але освіченість не завжди переростала у їх творчі здібності. Відтак виникла спокуса привласнити результати чужої інтелектуальної діяльності. Проте античні плагіатори — це не завжди бездарні люди (власне, наведені вище імена свідчать про протилежне). Певно, ішлося про те, що часто було дуже важко перевершити попередній шедевр, а тому діяли за принципом: що не забороняється, те дозволяється.

Отож привласнення чужого твору за часів античності не засуджувалося суспільством, а тому залежало від індивідуальної позиції самої людини.

Нового розмаху явище недобросовісного запозичення набуло в добу Середньовіччя та Відродження. Як зазначає сучасний дослідник М. Філонов, «французький філософ-гуманіст... Мішель де Монтень... переписував... цілі фрагменти із творів давньогрецького філософа та історика Плутарха та римського письменника, філософа Сенеки...» [12, с. 58]. Ба більше, дехто вдавався до запозичення цілих античних творів, напевно, у такий спосіб прагнучи яскраво дебютувати. Зокрема, Брунні д'Ареццо привласнив славнозвісну «Історію готів» Прокопія, а венеціанець Альціоно — трактат «De gloria» Цицерона [16]. Вільним запозиченням творів науки та літератури скористалися люди з підприємницькою жилкою. У 1655 р. Жан де Судьє заснував академію, у якій викладав науку — «плагінізмус» [12, с. 59]. Теоретиком плагіату став і його співвітчизник Ла-Мот-Ле Вайє, міркування якого були цілком тенденційними: «Запозичувати в давніх — усе одно, що вчинити морський набіг, але обкрадати сучасників — усе одно, що розбишикувати на дорозі» [16, с. 796]. Воно суперечить положенням сучасного авторського права, оскільки, незважаючи на закінчення терміну охорони певного твору, інша особа повинна пам'ятати про немайнові права — права авторства, які охороняються безстроково.

У XVIII–XIX ст. суспільство почало гостріше реагувати на явище плагіату. Це можемо пояснити підвищенням рівня правової свідомості. Небезпідставно звинуваченими у привласненні чужих уривків творів були відомі літератори. О. Дюма особливо не переймався цим, говорячи, що «кожен... заволодіває тим, що було відоме його пращурам, створює з цього щось нове шляхом нових творів та помирає, додавши кілька нових пилюнок до суми людських знань і заповідавши їх своїм дітям» [12, с. 61].

Процес наукового осмислення явища плагіату починається у XX ст. і триває до наших днів. Необхідність урегулювання цього питання на державному та міждержавному рівнях стимулювало авторів творів літератури, науки та мистецтва до подальших пошуків. Тому створено законодавчу базу щодо захисту прав творців. Крім морально-етичного виміру, проблема плагіату набуває юридичного і прочитується як різновид правопорушення: «привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва..., а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора» [2, с. 977]; «оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» [17, с. 566]. Уже в першому визначенні загально окреслено об'єкти права інтелектуальної власності, щодо яких можливий плагіат — твори науки, літератури, мистецтва. Їх конкретизація відбувається у ст. 433 Цивільного кодексу України [14]. Можемо припустити,

що з часом цей перелік об'єктів авторського права буде розширюватися, оскільки цього потребують сфери літератури, науки та мистецтва. Власне, у цьому ключі витримана думка сучасної дослідниці І. Краузе: «На жаль, Закон України «Про авторське право та суміжні права» об'єктом захисту визнає лише один журналістський жанр — статтю. Упущенням у чинному законодавстві України є відсутність як об'єктів інтелектуальної власності інших журналістських жанрів: різновидів інтерв'ю, репортажів, звітів, кореспонденцій, рецензій, коментарів, публіцистичних оглядів, оглядів преси, оглядів теле-, радіопередач, оглядів Інтернет-ЗМІ, оглядів листів тощо» [6, с. 38].

Останнім часом у ЗМІ все частіше можна почути про гучні звинувачення публічних людей у плагіаті. Зокрема, у нефаховому середовищі усталилася хибна думка про таку його форму, як недобросовісне запозичення чиеїсь ідеї. Проте законодавець чітко акцентує: «Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі» [14, с. 145]. Передусім воно захищає не саму суть, а форму її матеріального втілення.

Сьогодні плагіат постає як багатолике явище, що свідчить про різноманітність форм та видів його функціонування. Як показує сучасний досвід, таких «оригінальних» підходів до шляхів «запозичення» чужих творів не демонструвала жодна з попередніх епох. Це створює плідне підґрунтя для появи класифікацій плагіату. Пропонуємо такі їх критерії. По-перше, це обсяг недобросовісно запозиченого матеріалу, тобто співвідношення цілого твору, основи до його окремих елементів. Тому доречно виділити грубий та негрубий плагіат. Під грубим розуміємо привласнення чужого твору або його розділу / розділів, фрагментів. Торік європейська та світова спільноти активно обговорювали ситуацію, що склалася довкола міністра оборони ФРН Карла-Теодора цу Гуттенберга, якого німецький професор права Андреас Фішер-Лескано звинуватив у плагіаті: «У дисертації «Конституція та конституційний договір. Ступені конституційного розвитку в США та ЄС», яку політик захистив 2006-го з відзнакою, професор знайшов фрагменти чужих статей та політичних досліджень без посилань на авторів» [9, с. 67]. Це далеко не поодинокий приклад грубого плагіату в наші часи (*детальніше про це — у статті А. Приходька [9]*). Негрубий плагіат можна дефініювати як привласнення незначного обсягу твору, наприклад, на рівні цитати. У контексті права інтелектуальної власності як грубий, так і негрубий плагіат варто кваліфікувати як порушення немайнових прав творця, за що має відповідати особа.

Другим критерієм є ступінь прихованості (замаскування) запозичення. Можемо виокремити латентний та нелатентний плагіат. Перший різновид є більш поширеним, оскільки відразу не впадає у вічі, а отже, є сподівання, що він не буде виявлений. Найчастіше це спостерігаємо на рівні: використання цитати без зазначення у квадратних дужках посилання на автора та сторінку джерела; трансформація слів у цитаті, яка все-таки передає основний змістовий стрижень першоджерела; скорочення цитати; поділ великої цитати на окремі речення тощо. Коли особа вдається до нелатентного плагіату, то найчастіше це стає предметом осуду досить швидко.

Наступний критерій — сфера використання та застосування чужого результату інтелектуальної діяльності — був помічений й іншими дослідниками, які виділяли: освітньо-науковий, соціальний, професійний, нормативний плагіат [8]. На посилену увагу заслуговує перший різновид, який із-поміж перерахованих вище є найпоширенішим на рівні нашої держави. Відзначимо, що у свідомості пересічного українського студента плагіат у сфері освіти — легка альтернатива самостійній творчій діяльності. Способів його виправдання — безліч: надмірна завантаженість, брак часу на власні пошуки матеріалу та їх відповідне оформлення тощо. Без сумніву, відповідальність за привласнення чужого результату розумової діяльності передусім покладається на самого студента. Але на цю ситуацію можна подивитися ширше: викладач, який приймає «запозичену» роботу й не реагує на це, теж повинен нести відповідальність. Тому останнім часом у фахових колах й говорять про необхідність обов'язкового попередження та реагування на плагіат на рівні навчального закладу. Зокрема, у ст. 42 Урядового законопроекту України «Про вищу освіту» № 9655 серед підстав для відрахування осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, є... «встановлення факту академічного плагіату» [11]. Сьогодні, в епоху розвитку високих інформаційних технологій, легко за допомогою спеціальних програм виявити рівень самостійності студентської роботи

(наприклад, популярний сервіс Turnitin.com) [1, с. 15], а також окремі веб-ресурси [11].

На відміну від плагіату у сфері сучасної української освіти, плагіат у вітчизняній науці не набрав таких обертів. Це можемо пояснити кількома чинниками. По-перше, рівень свідомості та відповідальності науковця як сформованої особистості вищий. По-друге, до перевірки наукових робіт на факти недобросовісного запозичення висуваються жорсткіші вимоги (пригадаймо про досвід перевірки дисертацій в Україні через відповідні програми). По-третє, недобросовісний науковець має усвідомлювати свої перспективи — заплямована репутація, втрата наукового імені та виключення з наукових кіл. Проте деякі приклади наукового плагіату маємо. Цікавими в цьому плані є матеріали, які друкуються журналом «Науковий світ». Так, підставою для неприсвоєння наукового ступеня є звинувачення в плагіаті та його обґрунтування.

Крім вище зазначених, сферою застосування плагіату може бути професійна. Сьогодні все частіше говорять про «запозичення» в Інтернет-журналістиці: «Якщо розглядати плагіат в Інтернет-ЗМІ з точки зору місії сучасної демократичної журналістики, її культурологічної мети, то плагіат на всіх рівнях — проблема браку моральної, правової культури редакцій Інтернет-ЗМІ» [6, с. 38]. Проблема поглиблюється ще й тим, що часто в цій сфері працюють люди, які не обізнані із засадами журналістської етики. Своєрідною протидією плагіаторам в Інтернет-ЗМІ є програми «Плагіат-Інформ», а також сервіси CopreScape.com, Thenticate, Turnitin, PlagiarismDetect, Антиплагиат, Detector [6, с. 41].

Осягнення явища плагіату не можливе без змалювання узагальненого портрета плагіатора. На нашу думку, нині є всі підстави для розвінчання стереотипних поглядів, на зразок, що це людина нетворча та неталановита. Плідне підґрунтя для виникнення цього явища найчастіше становлять лінощі, а також невміння / небажання працювати самотужки. Можна посперечатися і з тим, що сучасний плагіатор — це недалекоглядний простачок, який розраховує на милість фортуни. Сьогодні той, хто «запозичує» чужий результат інтелектуальної діяльності, добре знає про відповідальність за подібні вчинки. А тому демонструє хитрість та підступність, щоб увести в оману суспільство. Інтернетом ширяться конкретні поради, як обдурити антиплагіаторські програми та сервіси. Портрет сучасного плагіатора не обмежується морально-етичною площиною. Його соціальний складник свідчить про те, що до недобросовісного запозичення вдаються люди молодшого, середнього та старшого віку, а також різних професій. Теж само можемо сказати і про психологічний вимір портрета: бажання привласнити твір чи його елемент не залежить від типу темпераменту та характеру особистості.

Без сумніву, продукування плагіату — це серйозне правопорушення, яке вимагає належної оцінки та відповідальності причетної до нього особи. Утім, аналізуючи загальну ситуацію, яка склалася в Україні довкола цієї проблеми, зазначимо, що сьогодні треба вживати профілактичних заходів. І мова йде не тільки про використання антиплагіаторських програм. Насамперед говоримо про широку кампанію щодо попередження проявів недобросовісних запозичень, яка повинна мати місце в освітянській системі. Наприклад, вищий навчальний заклад, який готує майбутніх фахівців, а також науковців, має прищепити студентів розуміння антиморальності плагіаторської діяльності. Формування такого «імунітету» можна здійснювати під час викладання таких дисциплін, як «Основи наукових досліджень», «Університетська освіта», «Правознавство», «Інтелектуальна власність» тощо. Адже як показує досвід, часто студенти мають приблизне розуміння того, що таке плагіат, а тому можемо говорити про такий його різновид, як несвідоме запозичення чужого результату інтелектуальної діяльності.

З огляду на динамічні процеси, що відбуваються, особливо в мережі, убезпечитися від плагіату творцеві у сфері науки, літератури та мистецтва досить важко. Серед порад називають періодичне відстеження наявності власних творів або їх елементів в Інтернеті. У разі виявлення подібного чинне законодавство передбачає способи цивільно-правового захисту суб'єкта авторського права та суміжних прав. Зокрема, про це йдеться в ч. 1 ст. 52 Закону України «Про авторське право та суміжні права»: «За захистом свого авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенцій» [4].

Наріжним каменем в осмисленні явища плагіату є проблема відповідальності. Чинним законодавством України передбачено різні види відповідальності за цей різновид порушення.

Так, згідно зі ст. 176 Кримінального кодексу України встановлюється кримінальна відповідальність: «за умисне порушення авторського права і суміжних прав у вигляді незаконного відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо– та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації та інше порушення, яке завдало значної або великої, або особливо великої матеріальної шкоди» [7]. Незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на нього зумовлює адміністративну відповідальність (ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [5].

Із плагіатом як формою порушення авторських та суміжних прав тісно пов'язане піратство (контрафакція). Воно «...полягає в протизаконному розповсюдженні або відтворенні твору без дозволу автора» [2, с. 568]. Якщо плагіат розглядаємо як порушення особистих немайнових прав автора, то піратство — особистих майнових прав, що веде до зменшення прибутків творця. Піратство як одне з негативних явищ у сфері авторського права та суміжних прав здобуло відповідну оцінку світової наукової спільноти, а також стало предметом посиленних дискусій на загальнодержавних рівнях. Зокрема, у США жвавого обговорення набув новий законопроект SOPA (Stop Online Piracy Act), який багато хто вважає протидією сучасному піратству. Щороку формуються списки найбільших Інтернет-мереж, діяльність яких безпосередньо ґрунтується на порушенні авторських та суміжних прав. Однією з таких названо найвідвідуваніший ресурс у Росії «VKontakte», а також «MP3Fiesta», сервери якого розміщувалися в Києві [10]. На початку цього року в Україні розгорівся скандал довкола закриття файлообмінника «Ex.ua», якого звинуватили в поширенні піратського контенту. Утім, ліквідація файлообмінників не розв'язує проблему піратства як такого. Для цього «...необхідно встановити розумний баланс між нормативно-правовою базою та інструментами саморегуляції в Мережі» [3, с. 49].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що трансформація поглядів на факт привласнення чужого твору зумовлена виникненням та оформленням інституту авторських прав, що сприяло підвищенню правосвідомості громадян. Важливо, що на певному етапі плагіат, крім морально-етичної оцінки суспільства, набув правової. Нині це явище є багатовимірним, а тому з'являються нові грані його вивчення, і не тільки правової. Зокрема, перспективним у цьому сенсі бачиться культурологічний аспект, згідно з яким плагіат — це привласнення чужого тексту (текст розглядаємо в широкому, культурологічному ключі).

Література

1. Аверченко Д. Комп'ютер сказав: «Плагіат» / Дар'я Аверченко // Дзеркало тижня. — 2005. — № 23. — С. 15.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1739 с. : іл.
3. Еннан Р. Проблеми правової охорони інтелектуальної власності у мережі Інтернет / Руслан Еннан // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 10. — С. 42–50.
4. Закон України «Про авторське право та суміжні права». [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=3792-12>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kodeksy.org.ua/admin-prav/index.htm>
6. Краузе І. Практичний підхід до захисту прав ІВ засобами масової інформації в Інтернет / Ірина Краузе // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 7. — С. 36–41.
7. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Порало І. Інтелектуальний капітал України в полоні плагіату. [Електронний ресурс]. — Іван Порало. — Режим доступу : <http://www.autor-com.narod.ru>.
9. Приходько А. П'ятірка політиків, звинувачених у плагіаті / Антон Приходько // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 2. — С. 67–68.
10. Ресурс «VKontakte» внесений США до списку найбільших піратських Інтернет-мереж // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 11. — С. 67.
11. Урядовий законопроект України «Про вищу освіту» № 9655. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n_webproc4_1?pf3511=42241
12. Филонов М. М. Гениальные плагиаторы прошлого / М. М. Филонов // Мир библиографии. — 2001. — № 4. — С. 58–61.

13. Хализев В. Е. Теория литературы : учебник / В. Е. Хализев. — 4-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 2004. — 405 с.
14. Цивільний кодекс України / [Відп. за випуск С. В. Карплюк]. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. — 408 с.
15. Штефан О. Плагіат: поняття, ознаки, відповідальність / Олена Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2001. — № 6. — С. 17–25.
16. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб., 1898. — Т. XXIII, кн. 48. — 961 с.
17. Юридична енциклопедія: В 6 т / Редкол. : Ю. С. Шемчушенко та ін. — К. : Укр. енци., 1998. — Т. 4 : Н–П. — 720 с.

Надійшла до редколегії 17.02.2012 р.